

In de geest van de metropool

De hoofdstraat van Wouwse Plantage

JOS CUIJPERS

Het dorp Wouwse Plantage (gelegen in de gemeente Wouw in westelijk Noord-Brabant) is in het derde kwart van de 19e eeuw gesticht door de eigenaar van het nabijgelegen landgoed. In de plaatselijke literatuur leeft de vraag, waarom de hoofdstraat veel breder is dan de dorpsstraten die men uit de omgeving kent. Als de aanleg van de hoofdstraat van Wouwse Plantage gezien wordt in de geest van die tijd is die breedte weliswaar voor Nederlandse begrippen ongewoon, maar goed verklaarbaar.

NIEUWE DORPEN IN DE 19E EEUW

Nederland telt volgens de Atlas van Nederland 2400 dorpen (nederzettingen met minder dan tienduizend inwoners). Verreweg de meeste daarvan dateren in aanleg uit de Middeleeuwen. Maar ook in meer recente tijd zijn er nog vele gesticht. Bekend zijn de 20e-eeuwse dorpen in de IJsselmeerpolders, typische produkten van overheidsplanning. Ook in de 19e eeuw werden nogal wat nieuwe kernen gesticht. In meerderheid lijken deze het produkt van par-

ticulier initiatief. Een omvattende studie naar motieven, achtergronden, samenhangen, planningssysteem, vormgeving en dergelijke voor deze 19e-eeuwse dorpsstichtingen ontbreekt. Ook de recente publikatie over Jonge Landschappen (Werkgroep Symposium Cluverius, 1994) behandelt de nederzettingen in die landschappen slechts zijdelings.

1. De Plantagebaan te Wouwse Plantage tijdens de mobilisatie 1914-1918. De opbouw van het straatprofiel is op deze foto goed herkenbaar (foto: Archief gemeente Wouw).

(Wouw) Dorpstraat met R. C. Kerk

In Noord-Brabant zijn in de 19e eeuw, vooral op de toen ontgonnen heide- en Peelgronden, enkele dorpen gesticht, waarbij de invloed van ondernemers van elders opvallend is. Voorbeelden zijn Dorplein, gesticht door de Waal Lucien Dor, en Helenaveen en Griendtsveen door Jan en Nicolaas van de Griendt uit Den Bosch.

WOUWSE PLANTAGE

Het dorp Wouwse Plantage, dat niet moet worden verward met het gelijknamige landgoed, ligt – evenals dat landgoed – in de gemeente Wouw. Het dorp ligt net ten noorden van het landgoed. Op het landgoed bevindt zich een kleine nederzetting, die Plantage-centrum heet. Wouwse Plantage (het dorp) is in 1876 gesticht door Constantin Pierre baron de Caters, (★Antwerpen 1811 - † Wouwse Plantage 1884), de toenmalige eigenaar van het sinds de 16e eeuw bestaande landgoed Wouwse Plantage (Renes, 1985, pp. 101-102).

De Caters stichtte in 1869 een steenfabriek aan de rand van zijn landgoed, waar ter plaatse gedolven leem werd gebakken in ovens, gestookt met hout uit de uitgestrekte bossen van het landgoed. De baron wilde dat de arbeiders van zijn fabriek vlakbij zouden wonen en vatte het plan op om een dorp te stichten. Na een langdurig conflict met de pastoor van Wouw, kreeg de baron in 1876 toestemming om een kerk te bouwen, waarmee – naar de beleving in die tijd – het dorp feitelijk gesticht was. In eerste instantie had het dorp geen naam, maar al spoedig kwam de naam *Pindorp* in zwang. Het verhaal gaat, dat de Wouwse pastoor, die de omvang van zijn parochie (en dus zijn inkomsten) door de nieuwe kerk zag slinken, de nieuwe dorpsbewoners toebeet dat ze maar in dat ‘pindorp’ (dorp van gierigaards) moesten blijven (De Koning, 1984, 1988). In 1958 veranderde de gemeenteraad van Wouw de naam van het dorp in Wouwsche Plantage en in 1968 werd het Wouwse Plantage. In het navolgende zal steeds de naam Wouwse Plantage worden gebruikt voor de kern die thans die naam heeft.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de parochie zag in 1976 een beschrijving het

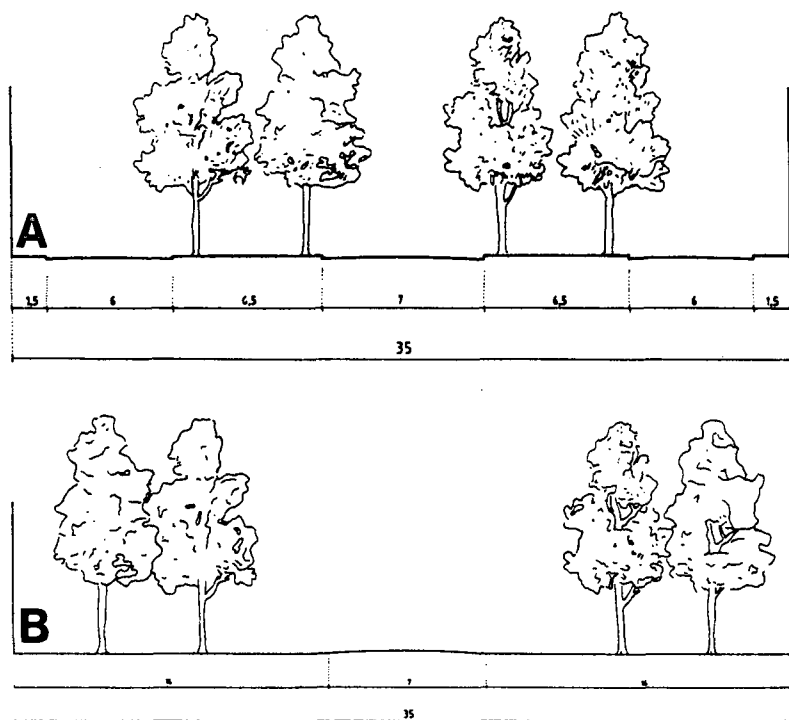
licht van de voorgeschiedenis en de verdere lotgevallen van het dorp. Delahaye (1976) schrijft in zijn bijdrage: *De plaats van het nieuwe dorp is door baron De Caters bepaald, niet alleen omdat hij er zijn eerste kerk bouwde en zo de plek aangaf waar hij het middelpunt dacht, maar ook omdat hij al in een vroeger stadium voor het totstandkomen van een dorp plannen had gemaakt. Hij heeft trouwens ook in andere details de hand gehad, al was toen nog geen sprake van een uitbreidingsplan. De twee rooilijnen, die de bebouwing aan weerszijden van de dorpsstraat op voor die tijd zeer ruime afstand scheidde, heeft hij bepaald. Voor een normale dorpsstraat is zij veel te breed. Zijn juiste bedoelingen hiermede zijn niet vastgelegd. Misschien heeft hij deze ruimte nodig geacht voor een gewone verkeersweg en tevens voor het vervoer van de materialen en produkten naar en van het landgoed en de steenbakkerij.*

In ‘Wouw in oude ansichten deel 2’ (Cuperus e.a., 1994, p. 64) wordt de volgende suggestie gedaan omtrent de breedte van de hoofdstraat: *Bij de aanleg van het dorp waren brede stroken grond tussen de huizen en de weg vrijgehouden. Mogelijk was het de bedoeling om hier nog een spoorlijn aan te leggen, want De Caters beschikte over een smalspoor dat van zijn kasteeltje naar de steenfabriek liep.*

De afstand tussen de gevels aan weerszijden van de straat blijft een onderwerp van discussie. Als de breedte van de Plantagebaan (zoals de hoofdstraat thans heet) in het dorpscentrum vergeleken wordt met die van de oude, smalle straten in nabijgelegen kernen als Heerle en Wouw, dan is het verschil overduidelijk. Toch is die breedte niet zo uitzonderlijk, als we die bezien in het licht van het tijdperk, waarin de rooilijnen langs de straat zijn uitgezet.

STEDEBOUW IN DE 19E EEUW

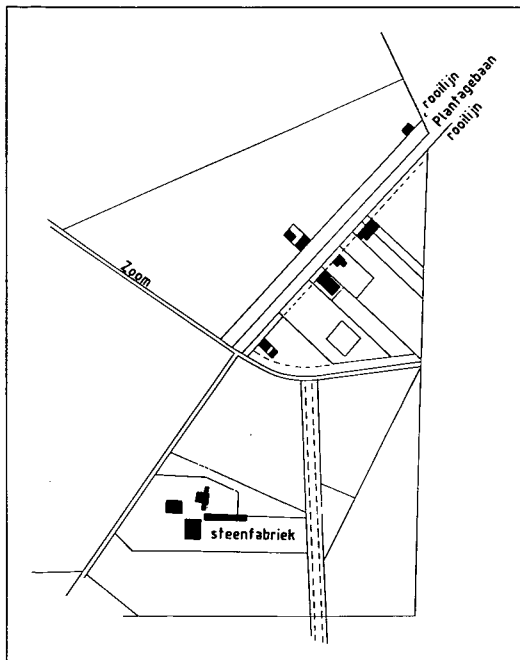
In de tweede helft van de 19e eeuw beleefde de stedenbouw een opleving. Het was een tijd van stedelijke vernieuwing, ingezet in de periode 1811-1825 in Londen (Olsen, 1991, hoofdstuk 3). In Parijs bleef tot 1850 het middeleeuwse stratenpa-

2. A: profiel Leopoldlaan en Charlotteallee te Antwerpen (Naar: Stübgen, 1890; aangehaald in Hoogenberk, 1980). B: profiel Plantagebaan te Wouwse Plantage. Er is een opvallende overeenkomst in breedte en profielopbouw.

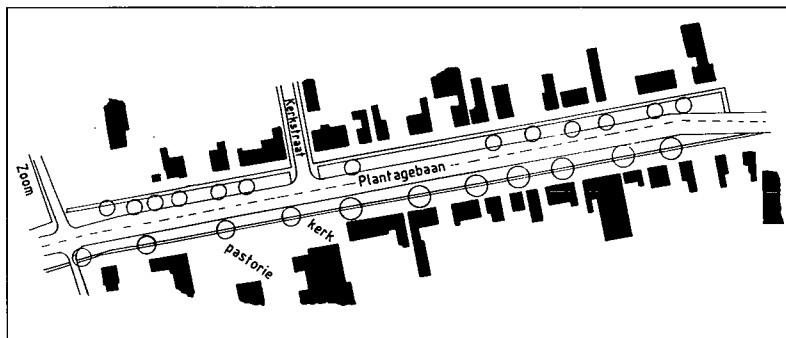
troon gehandhaafd. De straten waren nauw, kronkelig, dichtbevolkt, met slecht gebouwde huizen en heel smerig. Het water stroomde ongehinderd door de straat of stond gewoon stil. Tussen 1852 en 1870 werd dit patroon doorbroken door de aanleg van brede boulevards (Olsen, 1991, hoofdstuk 4). Dit waren brede verkeersstraten, ruim en overzichtelijk, met laanbeplanting en de modernste voorzieningen: zitbanken, drinkfonteinen, reclamezuilen en straatlantaarns, die hiervoor vaak apart ontworpen werden (Castex e.a., 1990, pp. 23-29). Hierlangs kwamen nieuwe gebouwen tot stand, veelal appartementen met op de begane grond winkels en horeca. Deze boulevards, die nu zo beeldbepalend zijn voor Parijs, zijn dus het produkt van een welbewuste planning uit de tweede helft van de vorige eeuw (Risebero, 1981, p. 195). De beplanting met platanen is op vele plaatsen inmiddels uitgegroeid tot een majestueus groen dak boven de promenades langs de druk bereden routes.

De stedenbouw in die tijd was dus vooral gericht op het maken van stratenplannen. Bij de uitbreiding van nederzettingen overheerste de civieltechnische benadering. Niet alleen in Parijs, maar in vrijwel alle steden wilde men af van de nauwe, bochtige straatjes, die de stadsplattegronden van voor die tijd kenmerkten. Tussen die straatjes door moesten rechte, ruime boulevards worden getrokken om de steden ruimte, lucht, licht en groen te geven (Hoogenberk, 1980, pp. 47-50; J. Castex e.a., 1990, pp. 13-59). Het voorbeeld van Parijs werd al snel gevolgd door elke zichzelf respecterende metropool. In Nederland bleven de ingrepen overigens meestal beperkt tot incidentele doorbraken. Wenen en Brussel kregen grote verkeersdoorsteken, boulevards en ringstraten, Antwerpen zijn *leien*, zoals de Keyserlei. Een grote invloed op de stedenbouwkundige ontwikkeling van de laatste stad had de bouw (vanaf 1859) van nieuwe vestingwerken en de groei (van 107.239 in 1860 tot 272.831 in 1900) van

3. Wouwse Plantage in 1876. Het dorp bestond slechts uit een handjevol huizen (naar: kadastrale hulppkaart).

4. Situatie Plantagebaan vóór de reconstructie van 1986.

de stedelijke bevolking (Lombaerde, 1993).

Een voorbeeld van de doorsnede van zo'n 19e-eeuwse boulevard is weergegeven in figuur 2. Niet toevallig is het voorbeeld afkomstig uit Antwerpen. Baron de Caters bekleedde namelijk talrijke functies in die stad. Hij was onder meer lid van de Kamer van Koophandel van Antwerpen, voorzitter van de Koninklijke Maatschappij van

de Dierentuin te Antwerpen en van 1871 tot 1884 directeur van de dierentuin. Daarnaast was hij directeur en voornaamste aandeelhouder van het bankiershuis De Caters en Cie. Als vooraanstaand burger zal hij zeker op de hoogte zijn geweest van de moderne inzichten omtrent verkeersdoorbraken en stratenplannen en ook van de plannen voor de stadsuitleg en de boulevards in zijn stad. Als hij dan zelf een nieuwe straat moest maken, was het vanzelfsprekend dat hij aansloot bij de voorbeelden die hij kende: de boulevards in de grote steden. Logisch dat hij geen, in zijn ogen 'ouderwetse' straat aanlegde als de dorpsstraatjes in Wouw of andere nabijgelegen dorpen, maar een ruime boulevard plande.

AANLEG EN GROEI VAN WOUWSE PLANTAGE

Op het kadastrale minuutplan (1832) is ter plaatse van het latere dorp Wouwse Plantage nog geen bebouwing aangegeven. Pas bij een kadastrale hermeting in 1871 zijn er drie gebouwen aanwezig aan de zuidoostkant van de Plantagebaan (hulppkaart opgemaakt 1 juli 1871). De panden zijn al in de rooilijn geplaatst. Het dorp groeide vervolgens

voorspoedig. In 1876, het jaar waarin de kerk gebouwd werd, was opnieuw een kadastrale hermeting noodzakelijk (hulppkaart opgemaakt 31 juli 1876). Toen stonden er al 7 gebouwen in de kern aangegeven. Bovendien is toen de steenfabriek ingetekend (figuur 3). Opmerkelijk aan dit kaartje is, dat de landmeter op de hulppkaart de rooilijn aan de zuidoostzijde van de Plantage-

baan heeft ingetekend als een stippellijntje. Op één plaats is de strook tussen voorgevel en straat aangegeven als een apart perceel, net als aan de hele noordwestzijde.

De huizen zijn allemaal in traditionele stijl gebouwd: eenlaags met een zadeldak, veelal symmetrische voorgevels, verticale ramen en zonder veel versiering. Een uitzondering is de pastorie (1877), die twee bouwlagen heeft en voorzien is van versierde bepleistering. Een andere uitzondering zijn de gebouwen, die de baron zelf liet oprichten zoals *d' Ouwe Schuur* (1870?) en de smederij (1882, inmiddels afgebroken). Deze werden voorzien van de zo typische versiering met drainagebuizen.

STRAATPROFIEL VAN DE PLANTAGEBAAN

Het oorspronkelijke straatprofiel van de hoofdstraat van Wouwse Plantage lijkt in vele opzichten op zijn grootstedelijke voorbeelden (zie figuur 2). Als we oude foto's bekijken (figuur 5), dan zien we centraal een vrij smalle rijbaan met kasseienverharding. De rooilijnen lagen op ruime

5. *De Plantagebaan te Wouwse Plantage. Briefkaart met poststempel 1940, de afbeelding is waarschijnlijk veel ouder. De breedte van de weg is opvallend (foto: Archief gemeente Wouw).*

afstand van de as van de weg, daardoor brede stroken aan weerszijden overlatend. Er waren geen eigen stoepen of andere onderbrekingen van het doorgaande karakter van de stroken. De stroken (die tot 1986 grotendeels onverhard bleven) waren voorzien van een laanbeplanting met platanen (!). Later zijn ook enkele kastanjes aangeplant. Figuur 4 geeft deze situatie weer.

Voorjaar 1986 is een ingrijpende reconstructie van de hoofdstraat van Wouwse Plantage uitgevoerd (Evaluatie-onderzoek, 1988). Het doorgaande verkeer veroorzaakte teveel overlast en er was een gebrek aan formele parkeergelegenheid. Er is een middenberm aangelegd en er zijn bomen bijgeplant. De onverharde bermen zijn vervangen door verhardingen, zodat er nu parkeerplaatsen zijn. De weg is er veiliger op geworden, maar het oorspronkelijke boulevard-achtige

karakter is er wel door verloren gegaan.

Volgens de bovenstaande redenering is de oorspronkelijke Plantagebaan dus een typische (plattelands-) invulling, een eigen interpretatie, van een eigentijds (grootstedelijk) stedenbouwkundig instrument. Als zodanig was de Plantagebaan, en gedeeltelijk nu nog wel, een interessant historisch-geografisch fenomeen. Nergens in Nederland is een vergelijkbare opzet tot nu toe bekend.

An image of the metropole; the main street of Wouwse Plantage

The village of Wouwse Plantage (province of North-Brabant) was founded in the third quarter of the nineteenth century by C.P. baron De Caters, owner of the nearby estate of Wouwse Plantage. Many have wondered why the main street of the village is much wider than usual in these areas. De Caters was an influential banker in nearby Antwerp, who must have known the many plans for reconstruction being carried out in Antwerp at the same time. He may have planned the width of the street according to the ideas of the townplanners of his time – a metropolitan 'boulevard' in the countryside.

LITERATUUR

- ATLAS VAN NEDERLAND (1990). Deel 4, Dorpen. 's-Gravenhage, SDU.
- CASTEX, J., E.A. (1990). De rationele stad. Nijmegen, SUN.
- CUPERUS, C., R. HERMANS & J. VISSENBERG (1994). Wouw in oude ansichten deel 2, Zaltbommel, Europese Bibliotheek.
- DELAHAYE, A. (1976). Het dorp Wouwse Plantage, In: Ste. Gertrudis in het Woud, Wouw.
- EVALUATIE-ONDERZOEK Herinrichting Plantagebaan Wouwse Plantage (1988). Boxtel, De Meent BV.
- HOOGENBERK, E.J. (1980). Het idee van de Hollandse Stad. Delft, Delftse Universitaire Pers.
- KONING, M. DE (1984). Pindorp of Plantage? In: De Vierschaer II, p. 90.
- KONING, M. DE (1988). Pindorp of Wouwse Plantage? In: De Vierschaer VI, pp. 29-42.
- LOMBAERDE, P. (1993). Antwerpen als 19de-eeuwse metropool. In: E. Taverne en I. Visser (red.). Stedenbouw – de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden, Nijmegen, SUN.
- OLSEN, D. (1991). De stad als kunstwerk. Amsterdam, Agon.
- RENES, J. (1985). West-Brabant: een cultuurhistorisch landschapsonderzoek. Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem, 26. Waalre, Stichting Brabants Heem.
- RISEBERO, B. (1981). Architectuur – vijftien eeuwen bouwkunst van de westerse beschaving, Amsterdam, Uitgeverij Ploegsma.
- STÜBBEN, J. (1890). Der Städtebau. In: Handbuch der Architektur. 9. halbband, 4. Teil. Leipzig, J.M. Gerhardt's Verlag.
- WERKGROEP SYMPOSIUM CLUVERIUS (1994). Jonge Landschappen 1800-1940, Utrecht, Matrijs.